

**ՍՓԻՌՔԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԻՆ,
ԱՆՈՐ ՁԵԻՆ ԵՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ,
ԶԳՏՈՒՄՆԵՐՈՒՆ, ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ,
ՄԱՐՏԱՀՐԱԽԵՐՆԵՐՈՒՆ, ԱՅՍՕՐՈՒԱՆ ԼԵՁՈՒՆ ՄԱՍԻՆ
ՀԱՐՑԵՐ**

Հայկազեան հայագիտական հանդէսի 42րդ հատորի երկրորդ գիրքով, խմբագրութիւնս նախաձեռնեց նոր ամսագրոյթի մը, որով Հանդէսի իւրաքանչիւր հատորի երկրորդ գիրք սկսի հայագիտութիւնը շահագրգռող այժմեական նիւթի մը շուրջ տուեալ բնագաւառի վաստակաւոր մշակներու ուղղուած հարց-պատասխաններով: Ստորեւ կը ներկայացնենք սփիւռքահայ գրականութեան փորձագէտ-մասնագէտներ դոկտորներ Կարէն Ճալլաթեանի, Թամար Պոյաճեանի, Արքմենիկ Նիկողոսեանի տեսակէտերը՝ արդի սփիւռքահայ գրականութեան մասին: Ի յաւելումն վերոյիշեալներուն, խմբագրութիւնս 18 Նոյեմբեր 2025ին, դիմեց նաեւ Արիեստական բանականութեան, նկատի առնելով ԱԻի իմիջիայլոց անանձնականութիւնը, առարկայականութիւնը, համընդգրկունութիւնը, վերոյիշեալ հարցերուն շուրջ առկայ խօսոյթին համապատկերայնութիւնը: Ստորեւ՝ իր պատասխանները եւս – **Խ.:**

Ա. Հարցում.- Կրնա՞ք որոշակի ու յստակ սահմանում մը տալ Սփիւռքահայ գրականութեան: Եթէ այո, ապա ո՞րն է այդ, եթէ ոչ՝ ինչո՞ւ:

Կարէն Ճալլաթեան.- Վստահ չեմ եթէ "որոշակի ու յստակ սահմանում մը" պատշաճ կամ ցանկալի է սփիւռքահայ գրականութեան համար: Անոր տեղ՝ հարկ է սփիւռքեան (գրական) փորձառութիւնը պատմականացնել, այս միջոցով անոր անցեալը, յիշողութիւնը եւ արխիւը միեւնոյն ատեն ձեւ տալ եւ մտածել: Պէտք է նաեւ ի նկատի ունենալ, որ Սփիւռք ըստաճող ապրող, փոխակերպուող իրողութիւն է՝ ըլլալու ընթացքին մէջ թաւալգլորուող:

Սփիւռքահայ գրականութիւնը նախ կարելի է լեզուի տեսանկիւնէն դիտել: Եւ հոս է որ պատմականացնելը անհրաժեշտ է: Շահնուրէն այս կողմ, ներառեալ Վահէ Օշական եւ Գրիգոր Պըլտեան, ոչ անմիջականօրէն կամ բացայայտօրէն, այնուամենայնիւ բանավէճ մը տեղի ունեցած է, թէ արդեօք հայ հեղինակներու գրիչէն մեզի հասած ոչ-հայերէն գրականութիւնը կարելի է ճանչնալ որպէս սփիւռքահայ: Վահէ Օշական անելի ներառողական հակում ունեցած է: Հարցը համաձայնիլ կամ մերժել չէ, այլ նախ տեղ մը հետազօտական լուրջ աշխատանք մը տանիլ, հարցադրելով եւ վերլուծելով թէ ինչպիսի՞ ենթադրութիւններով եւ պայմաններու ներքոյ այս բանավէճը տեղի ունեցած է մեր մէջ:

Սփիւռքահայ գրականութեան յաջորդ չափումը այլութեան փորձառութեան արձանագրութիւնն է: Սա արծարծուած բնանիւթերու, պատումի ինչպէս նաեւ գրութենական մակարդակի վրայ է որ տեղի կ'ունենայ: Այլութեան հետ յարա-

բերութիւնը գրականութեամբ բեմադրելու վառ օրինակ՝ Շահնուրի *Նահանջը առանց երգին* է:

Սփիւռքեան փորձառութիւնը կ'ազդուի նաեւ նոր վերկայացողական միջոցներէ՝ համացանց, շփման ընկերային միջոցներ, ասոնց բնոյթը ինչպէս ամէն ինչ, կը փոխէ Սփիւռքը: Ուրեմն, լեզուի հետ մեր կապը՝ այլ չըսեմ ժամանակի եւ տարածութեան խորքային ապրումները, ինչպէս նաեւ այլի կամ այլերու հետ յարաբերութեան բնոյթը կը փոխուի վերկայացողական նոր միջոցներու պայմաններէ:

Պատմականացման, լեզուի, այլութեան եւ վերկայացողական միջոցներու հետ յարաբերութեան փորձառութեան արձանագրութիւնը ուրեմն այն չորս երեսներն են որոնց ընդմէջէն թերեւս սփիւռքահայ գրականութիւն ըստած բան մը սահմանելի ըլլայ՝ բայց ոչ անոնցմէ սահմանափակուող: Կայ նաեւ անշուշտ անգէն աչքով տեսանելի ընկերաքաղաքական-գաղափարաբանական երեսը՝ որ եւս կ'որոշադրէ սփիւռքահայ բայց [նաեւ] ցանկացած գրականութիւն:

Աւելցնեմ նաեւ, որ գրականութիւնը կ'ըլլայ իր ընթերցողով, աւելի ճշգրտօրէն՝ ընթերցող համայնք ունենալու կարողականութիւնը որոշիչ է գրականութեան մը համար: Մեր պարագային՝ կոտորակումը տարածութեան եւ ժամանակի տեսանկիւններէ բաւական արմատական է: Այս հանգամանքին վրայ կ'արժէ աւելի ուշադրութիւն դարձնել, հասկնալու եւ հետեւելու, թէ ո՞վ եւ ի՞նչ պէս, ո՞ր եւ ո՞րքանով կ'ընթերցէ սփիւռքահայ գրականութիւն:

Արքմենիկ Նիկողոսեան. Իմ կարծիքով՝ երբեք էլ հնարաւոր չի եղել որոշակի ու յստակ սահմանում տալ սփիւռքահայ գրականութեան վերաբերմամբ: Նոյնիսկ այդպիսին թուացող սահմանումները խորքում վիճարկելի են ու ոչ-ամբողջական, որովհետեւ սփիւռքահայ գրականութիւն կոչուող հատոյթում, այդուհանդերձ, երբեք չեն եղել միանշանակ սահմանելի երեւոյթներ, նոյնիսկ լեզուն: Տարբեր գաղութներ ունեցել են իրենց ուրոյն թեմաները, իրենց գաղափարական հարցադրումները, իրենց գեղագիտութիւնը: Ընդ որում՝ տարիների ընթացքում, տարբեր հանգամանքներով պայմանաւորուած, դժուար տարրորշելի դարձան նաեւ այսպէս ասած՝ ներսփիւռքահայ բաժանումները, ասենք՝ լիբանանահայ գրականութիւն կամ ֆրանսահայ գրականութիւն: Հայաստանի անկախութիւնից յետոյ, մեծ չափերի հասնող արտագաղթով պայմանաւորուած, սփիւռքահայ գրականութեան մէջ շատ բան աւելի խառնիճաղանջ դարձաւ:

Ուստի, իմ կարծիքով՝ սփիւռքահայ գրականութիւն, որպէս այդպիսին, այլեւս յստակ առանձնացնելի հատոյթ չէ, թէպէտ առանձին անհատների ցանքեր (Պըլտեան, Վեհանուշ Թեքեան, Յարութիւն Պէրպէրեան, Կարօ Արմէնեան եւ միքանի ուրիշներ) դեռեւս առանձնացնելի յատկանիշներ պահպանում են:

Եթէ փորձեմ ահա այս յենքով սահմանել, ապա սփիւռքահայ գրականութիւնը Հայաստանից դուրս հայերէնով ստեղծուող գրականութիւնն է, թէպէտ սա էլ չափազանց վիճարկելի սահմանում է:

Թամար Պոյաճեան. Ըստ իս, Սփիւռքը ինքնիրմով եւ իր գրականութեամբ սահմանումի ենթարկելը մեզ դէմ յանդիման կը բերէ վտանգի մը, ներկայ դարու մէջ, երբ արդէն իսկ սահմանումները ընդգրկուած եւ կամ աւելի ճիշտը ըն-

դելուզումը են մշակութային եւ գաղափարախօսական զանազան ոլորտներուն ընդմէջէն: Թէեւ կարելի է սփիւռք մը պատկերացնել իր աշխարհագրական սահմաններով, բայց եւ այնպէս սոյն սահմանումը շատ բան պիտի չնշանակէ մեր համաշխարհային մեծ պատկերին դէմ յանդիման: Երբ որպէս մայր երկիր կամ մայրենիք Հայաստան մը ունինք, որ նաեւ կը կոչուի հայրենիք, ու իր դիմացը Սփիւռքը՝ որուն մաս կը կազմեն հայրենիքէն դուրս մնացած աշխարհի չորս կողմը գտնուող իւրաքանչիւր հայաբնակ տեղեր, եւ առաւել Պոլիսը, որ եղած է եւ կը շարունակէ մնալ արեւմտահայ գրականութեան կեդրոնը: Ուրեմն նախ եւ առաջ լեզուն է որ պիտի յատկանշական տեղ գրաւէ այս հարցումին պատասխան մը տալու ջանքին մէջ: Ինքնութիւն, մշակոյթ եւ կամ կեանքի փորձառութիւններու բերմամբ իւրաքանչիւր սփիւռք կոչուած կեդրոն վերստին կը փորձէ Հայկական ինքնութեան ու մշակութային սահմանումը կազմել: Ուրիշ մէկ հարց ալ լեզուներու զանազանութիւնն է կամ խառնուրդ լեզուի օգտագործումը: Ուրեմն այսպիսի հիմնական հարցերու շուրջ պէտք է նախ եւ առաջ մտածելու նոր փորձ մը սկսինք, որ պիտի նշանակէր նաեւ ուղղուած հարցումին հիմնականօրէն կասկածով նայիլ ու հարցնել, թէ ո՞ր Հայաստանը, ո՞ր հայկական իրողութիւնը, ո՞ր հայերէնը նկատի ունինք: Կը կարծեմ որ ներկայ հարցումին վերակազմաւորումը արդէն իսկ կը մատնանշէ ու նոր սկզբնակէտ մը կ'աւետէ, որ հարցը կարելի դառնայ արդիւնաբեր նոր ուղղութեան մը մէջ դնել, որուն մէջէն հնարաւոր պիտի ըլլայ ներկայ դարուն պատկանող, «իսկական» ու գործածական նշանակութիւն մը բերել հայերէն լեզուին, գրականութեան ու ինքնութեան:

Արիւեստական Բանականութիւն. Սփիւռքահայ գրականութիւնը սահմանել փորձելը միշտ ալ դժուար եղած է, որովհետեւ ան միաժամանակ կը պատկանի հայ գրականութեան ընդհանրական դաշտին, բայց նաեւ ունի ինքզինք առանձնացնող առանձնայատկութիւններ: Հիմնական հարցը այն է, թէ կարելի՞ է մէկ ու ճշգրիտ սահմանում մը տալ, որ ընդունելի ըլլայ բոլոր գիտնականներու եւ գրողներու կողմէ: Շատեր կը համարեն, որ այս մէկը գրեթէ անկարելի է, քանի որ Սփիւռքը ինք բազմամասն ու բազմաբնոյթ իրականութիւն մըն է՝ բաժնուած երկիրներու, լեզուական պայմաններու, սերունդներու եւ մշակութային միջավայրերու:

Այնուամենայնիւ, ընդհանուր նկարագիր մը կարելի է տալ: Սփիւռքահայ գրականութիւն կը կոչուի այն գրական արտադրութիւնը, որ կը ստեղծուի հայ գրողներու կողմէ Հայաստանի եւ Արցախի սահմաններէն դուրս, եւ որուն բովանդակութիւնը, լեզուն կամ գեղարուեստական ձեւը որոշ չափով կը կրէ արտագաղթի, հայրենագոտութեան, բազմամշակութային միջավայրի եւ ինքնութեան որոնումներու կնիքը: Այս գրականութիւնը կրնայ արձանագրուիլ հայերէնով կամ օտար լեզուով, կրնայ շեշտել յիշողութիւն, կորուստ, նոր տեղաւորում, բայց նաեւ սփիւռքեան կեանքի ստեղծագործական հարստութիւնը:

Սակայն այս սահմանումը ճշգրիտ չէ խիստ իմաստով, որովհետեւ միշտ պիտի գտնուին բացառութիւններ: Որոշ գրողներ կը շարունակեն իրենց գործը ստեղծել հիմնականօրէն համամարդկային թեմաներով՝ առանց սփիւռքեան փորձառութիւնը առաջնային դարձնելու: Աւելին, օտար լեզուով գրուած գործերը միշտ ալ հարց կ'արժանացնեն՝ հայ գրականութեան մաս ե՞ն, թէ ոչ:

Արդիւնքով, կարելի է ըսել, թէ սահմանում մը կարելի է տալ, բայց ան պէտք է ըլլայ բաց եւ ներառական, ոչ թէ կաշկանդող ու վերջնական: Սփիւռքահայ գրականութիւնը շարժուն եւ բազմատեսակ իրականութիւն մըն է, որուն սահմանափակումը միշտ պիտի մնայ համեմատական:

Բ. հարցում.- Սփիւռքահայ գրականութիւնը այսօր, ձեռով եւ բովանդակութեամբ, որքա՞ն արդիական է: Ինչի՞ կը ձգտի ան:

Կարէն Ճալաթեան.- Հարցումը ինծի մտածել կու տայ, քանի տպաւորութիւնը ունիմ թէ հոն կը բանի արդիական ըլլալու հրամայական մը: Այս խոլ ենթադրութեան նախապայմանները հարկ է որ պեղենք եւ հարցադրենք, առանց անհրաժեշտօրէն հրամակայանին ընդդիմանալու: Իսկ եթէ աս կ'ենթադրէ փափաք մը Արեւմտեան մշակոյթին պէս ըլլալու, ապա՝ նորէն, կրնայ խնդրական ըլլալ, քանի առաւելապաշտութեան ներանձնականացում մըն է՝ ենթակայ քննութեան: Վերջերս լոյս տեսաւ Եդուարդ Սայիդի *Արեւելաբանութիւն* գիրքին արեւմտահայերէն տարբերակը: Մեր ընթերցողները թող ան ինչ-պէս նաեւ Նշանեանի *Գեղագիտական ազգայնականութիւն* հատորը ձեռքի տակ ունենան:

Արդիական ըլլալու հարցը դիւրին չէ: Եթէ եզրը կը գործածենք ժամանակակիցի իմաստով -- յաւերժ՝ անժամանակ ժամանակակցութեան խնդրարկելի գաղափար մը -- ապա հարց է թէ ճիշտ ո՞ր ժամանակներուն 'կից': Արդ՝ ժամանակը մէկ չէ եւ անոր հետ յարաբերուիլը կը դրսեւորէ իր իսկ ժամանակայնութիւնները: Այսինքն, հարկ է, որ մենք մեզի հարց տանք թէ ինչպիսի՞ պայմաններու մէջ գրուած եւ ընթերցուած գրականութեան մասին է խօսքը, երբ սփիւռքահայ հեղինակի մը գործը ձեռք կ'առնենք: Տարբեր հասարակութիւններ, լեզուներ եւ գաղափարաբանութիւններ ժամանակի տարբեր որակներ կ'արտադրեն եւ կ'ապրին, ունին ժամանակի տարբեր ընկալումներ եւ փորձառութիւն: Սփիւռքահայ գրականութեան պարագային ժամանակակից ըլլալու կարելիութիւնը եւ մղումը աւելի բարդ է, քանի հեղինակները կ'ապրին տարբեր հասարակութիւններու մէջ՝ Արժանթինէն Աստրալիա, մէջտեղները ինկած մայրցամաքները եւ երկրները՝ ներառեալ Հայաստան, եւ բնական է, որ անոնց արտադրած գրականութիւնը կրէ որակներ այս հասարակութիւններու փորձառութիւններէն: Վտանգաւոր է ընդհանրական օրինակներ բերել, բայց պիտի փորձեմ՝ միտքս յստակեցնելու համար: Պետրոս Հաճեանի *Հարաւր Սփիւռքի մէջ* եւ Մկրտիչ Պոտուրեանի *Կարմիր լուսին: Դրուագներ ազգային կեանքէ* հարաւային Ամերիկայի եւ արեւելեան Եւրոպայի փորձառութիւնները կ'արձանագրեն, անոնք անցնելով անշուշտ հայերէն սփիւռքեան քուլայով: Ժամանակայնութիւնը հոս զուտ տեղականը չէ, չնայած որ կ'ազդուի անորմով: Սփիւռքահայ chronotopները (ժամանակատարածական կառոյցները) հետեւաբար բազմաշերտ եւ բազմերանգ որակներ կը դրսեւորեն ուզեն չուզեն: Այս նոր փորձառութիւններուն ընթերցողը պէտք է գիտակից ըլլայ, պատրաստակամութիւն ցուցաբերելու գոնէ անոնք ճանչնալու որպէս գոյութեան իրաւունք ունեցող երեւոյթներ:

Ժամանակակից ըլլալու մղումը ինձի կը յիշեցնէ Վահէ Օշականի այլազան յօդուածաշարքերը զորս ան վաթսունականներէն ի վեր կը հրատարակէր պարբերական մամուլի մէջ՝ *Քազին*, *Ազդակ*, *Երիտասարդ հայ*, եւ ութսունականներէն՝ *Լոս Անճելըս*էն լոյս տեսնող "Գրական քրոնիկ" սիւնակը *Ասպարէզ* թերթին մէջ։ Օշական մղումը ունեցած է սփիւռքահայ ընթերցողը եւ մշակոյթը ժամանակակից պահել, անոր ներկայացնելով գրական եւ մտաւորական հոսանքներ Երոպայէն եւ Ամերիկայէն մեծաւ մասամբ, անոնք քննարկելով սփիւռքահայ որոշ դիտանկիւնէ մը։ Սփիւռքի ժամանակատարածական կոտորակուած պայմաններուն՝ այս մղումը արմատականօրէն անկարելի է։ Ասիկա ըսել չէ թէ մտաւորականութիւնը ուսումնասիրութիւններով եւ թարգմանութիւններով, պիտի չփորձէ աշխուժ խօսակցութիւն ապահովել այլաշխարհի եւ սփիւռքի միջեւ։ Ուրեմն՝ ժամանակակից ըլլալ թարգմանութեան պէս բան մըն է. անհրաժեշտ եւ անհնարին։ Հոս միտքս կու գայ Ռադիակրիշնանի մէկ բանաձեւումը. "Աշխարհի ինքնութիւնը իր հետ առաջադրուած է իր հետ արմատականօրէն տարբեր եւ տրոհական յարաբերութեամբ։ Յանուն տարբերութեան է, որ աշխարհը որպէս Մէկ, ձեռնամուխ կ'ըլլայ խօսակցութեան իր հետ։" Իսկ եթէ արդիական եզրը առնինք բառիս խիստ իմաստով՝ ապա հարց է, թէ ճիշտ ի՞նչ ի նկատի ունինք անորմով։ Արդիականութեան ինչպիսի՝ ընկալում կը նախընտրենք։ Հոս գործ կը սկսինք ունենալ արդիականութեան զանազան տեսութեանց եւ յղացականութեանց հետ։

Արդի արուեստի խորքային փորձարարական մղումը նոր ժամանակներուն համահունչ քայլէն է՝ ձեւով մը՝ նորէն, ժամանակակից ըլլալու ցան է։ Այս վերջինը յաճախ կը մտածուի ճարտարարուեստի եւ գիտութեան նոր կարելիութիւններու երեւան գալով, զանգուածներու շարժով դէպի քաղաք (նկատի առնենք Օշականի *Քաղաքը*), բայց նաեւ Թի. Էս. Էլիոտի *The Waste Land*), ուր անոնք դրամատիրական եւ ընկերային նոր պայմաններու մէջ կը յայտնուին²։ Այս ամէնուն ներքոյ, ինչ որ կոչուած է ընտանեկան, կրօնական եւ գիւղական համայնքային արժէքներ, կ'ենթարկուին զանազան ճնշումներու եւ կերպարանափոխութիւններու։ Գրականութիւնը՝ ինչպէս միւս արուեստները, փորձած են արտացոլել եւ արձանագրել՝ ըսել է թէ՛ մտածել, գաղտնի տրամաբանութիւնները պարզել արդիականութեան 'առաջխաղացման' բարդ գործընթացքներուն։ Արտացոլել եւ արձանագրել բայց նաեւ փորձարկել եւ ստեղծել։ Յաճախ ասիկա կ'ըլլայ անգիտակցաբար կամ կիսագիտակցաբար։

¹ Բնագիրը՝ "The identity of the world with itself is predicated on a radically different and disjunctive relationship with itself. It is in the name of difference that the world as One undertakes a conversation with itself" (R. Radhakrishnan, "Why Compare?", խմբ.՝ Rita Felski and S. S. Friedman, *Comparison: Theories, Approaches, Uses*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, 2013, էջ 17)։

² Այս հարցին շուրջ ընթերցողին կ'առաջարկեմ կարդալ Կեռլ Զիմելի "Die Großstädte und das Geistesleben" [Ոստանը եւ մտային կեանքը] (1903) գիրքը։ Անգլերէնը՝ "The Metropolis and Mental Life," *The Sociology of Georg Simmel*, թարգմ., խմբ. եւ ներած.՝ Kurt H. Wolff, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1959, էջ 409-24։

Ամէն պարագայի չեմ կարծեր թէ մոլորակային մէկ արդիականութիւն, մէկ որակ, կամ՝ աւելի աւանդական բառով, ոգի կամ ժամանակի ոգի (Zeitgeist) կայ: Փոխարէնը՝ հաղորդակցութեան եւ փոխադրութեան, թուայնացուած միջոցներու զարգացման պայմաններուն առիթը ունինք բազմակողմանիօրէն փոխակերպիչ գրոյցներու, բան մը որ չ'ենթադրեր նախագոյ եւ կայուն մշակութային գոյացութիւններ: Յարաբերութիւններու մտածողութեամբ հարկ է այս ամէնը ըմբռնել:

Եւ ուրեմն խնդրական է նոյնիսկ սփիւռքահայ հեղինակներէն որեւէ բան պահանջելը: Այս օրերուս եթէ ընթերցող մէկն ես, հայերէնէն զատ քանի մը լեզու գիտես եւ հաւանաբար համալսարանները ժամանակ անցուցած ես, շատ հաւանական է որ Պետրոս Դուրեանի կամ Մուշեղ Իշխանի պէս չուզես գրել: Կարելի է որ ուզես փորձարկել, փորձել նոր բան մը բերել հայ գիրերու աշխարհէն ներս, քու ինքնատիպութեանդ խառնելով տեղէ մը քաղուած քեզ հետաքրքրող մտածողութիւններ եւ գաղափարաբանութիւններ: Ուրեմն՝ ձեռով մը Սփիւռքի մեր գրողները ուզեն չուզեն արդիական են: Օրինակ՝ Քրիստիան Պատիկեան եւ կամ լուսահոգի Թենի Արլէն:

Ուիրշ հարց է, թէ որքանով են անոնք տեղեակ քննական այս կամ այն բանավէճերուն որոնք կը շարունակեն տեղի ունենալ գրականութեան, մշակոյթի եւ ընկերաքաղաքական ոլորտներուն: Եւ այո՛, լաւ պիտի ըլլար եթէ գրողները մեր՝ անոնք որոնք նոր-նոր ասպարէզ կ'իջնին, աւելի հանգամանալից ճանչնային այս հոսաքները: Այսպիսով անոնց մշակած գրականութիւնը աւելի բազմակողմանի եւ խորը պիտի ըլլար:

Արքմենիկ Նիկողոսեան. Բնականաբար, անկախ իր հետապնդած նպատակներից, սփիւռքահայ գրականութիւնը պահպանում է իր արդիականութիւնը՝ յատկապէս այն հատկոյթում, երբ միտում է վկայագրել տուեալ գաղթավայրի կամ հայկական համայնքի կեանքը: Ընդ որում՝ եթէ մինչեւ Հայաստանի անկախացումը կարմիր թէլի պէս անցնում էր Եղեռնից փրկուած հայկական ընտանիքի եւ նրա ժառանգների յետագայ կեցութեան թեման՝ իր ամենատարբեր դրսեւորումներով (գոյատեւում, յարմարողականութիւն, ուժացում եւն.), ապա այժմ, յատկապէս Հայաստանից արտագաղթած հեղինակների գործերում կարեւորում է գաղթի թեման, յատկապէս ԱՄՆում ապրող գրողների ստեղծագործութեան մէջ, ինչը շատ կարեւորում եմ: Հարցն այն է, որ Հայաստանից արտագաղթը ընդհանուր գիտակցութեան մէջ երկար ժամանակ ընկալում էր որպէս փրկութիւն, իսկ օտար երկրում ապրելը ապահովութեան ու բարեկեցութեան ցուցիչ, այն դէպքում, երբ արտագաղթածները բազմաթիւ դժուարութիւնների միջով էին անցնում: Գաղթի խնդիրներին նուիրուած գրականութիւնը այդ իմաստով նաեւ սթափեցնող նշանակութիւն ունի:

Իր հերթին, Սփիւռքում ստեղծուող բարձրաժէշ գրականութիւնը, մանաւանդ՝ Պըլտեանի վիպագրութիւնը, այդ արդիականութիւն ասուածը երեւանում եւ ապահովում է ոչ միայն թեմատիկ, այլեւ նախեւառաջ՝ գեղագիտական հարցադրումներով ու գրական, մտածողական տեսանկիւնից շատ աւելի կարեւոր իրացումներով:

Թամար Պոյաճեան.- «Սփիւռքահայ գրականութիւնը», եթէ անպայման այսպէս պիտի կոչենք, այսօր հնարաւոր է ըսել թէ իր ամենէն արդիական եւ յեղափոխական փուլին մէջ մուտք կը գործէ: Բայց ինչպէ՞ս: Գրականութիւնը պէտք է հրաժարի իր պատմական կամ ողբերգական պարտականութենէն, գրողի եւ ընթերցողի աննկալութիւններէն հեռու ու տարբեր կէտի մը յանգի: Ժանրի բերմամբ, հայկական գրականութիւնը այլեւս արտօնութիւն պէտք է ունենայ ներկայանալ որպէս գրականութիւն: Քերականութեան կամ լեզուի մաքուր ու զուտ գործածութեան նման հարցերով խեղդելը, գրականութեան ու գրական հասկացողութեան մասին սխալ ու վտանգաւոր ուղղութիւն կը յարուցանեն: Հետաքրքրականօրէն, սփիւռքահայ գրականութեան արդիականութիւնը յատկանշական կը դառնայ նաեւ հին հայկական պատումներու վերադարձով՝ բայց ոչ իբր պատմական աղբիւրներ, այլ դիւցազներգական շունչեր, որոնք կրնան ընթերցողի մը երեւակայութեան հետ խաղալ, արտօնելով անոնց, լեզուի միջոցաւ մտնել հայերէնի մէջ ու ապրիլ հոն: Նոյնչափ, նոր շարժումներ հայկական ապագայապաշտութեան մէջ կրնան գրական միջոցներ ըլլալ, որոնք թոյլ կու տան ազգային բուժում մը: Անցեալին նայելով գրող մը (նաեւ իր ընթերցողը) կրնայ նոր ուղղութեամբ երեւակայել այլ աշխարհներ եւ հայ ժողովուրդի ողբերգական անցեալի յետհայեացքով հզօրացնել նոր ապագայ մը: Երբ անցեալին նայինք, պիտի տեսնենք որ հայկական գոյատեւման ամենահզօր յատկութիւնը եղած է հինը նորին հետ խառնելով նոր ըմբռնումներ եւ նոր իրողութիւններ ստեղծելը: Ուրեմն ներկայ դարուս, նոյնը ինչո՞ւ հնարաւոր չըլլայ իրագործել գրականութեան մէջ: Լեզուն, հողի նման, կը խառնուի հինով ու նորով ու նոր շունչ եւ ներշնչում կը հաղորդէ գրողին: Իսկ արդի գրական սեռը նոր կազմով մը կրնայ նոր գրականութիւն մը յառաջ բերել մեր հին պատմութեան նմուշները ընդգրկելով:

Արիեստական Բանականութիւն.- Սփիւռքահայ այսօրուան իրական կեանքը, իր բազմաթիւ դժուարութիւններով եւ յատուկ առանձնայատկութիւններով, զգալիօրէն ներկայ է ժամանակակից սփիւռքահայ գրականութեան մէջ, բայց այս ներկայութիւնը միասնական եւ ամբողջութեամբ համաչափ չէ: Ի մեկնէ, վերջին տասնամեակներուն սփիւռքահայ գրողները աւելի բաց եւ ուղղակի դարձած են իրենց համայնքային իրականութիւնները գրականութեան մէջ արտացոլելու մասին: Քաղաքական անորոշութիւնները, էքսիստենցիալ տագնապները, գաղթի նոր ալիքները, ծննդավայրի կորուստը, լեզուի նահանջը, ընտանիքի վերափոխուող կառուցումները եւ հայկական կրթական ցանցի մարտահրաւէրները դարձած են վիպագիրներու եւ բանաստեղծներու մօտ յաճախակի թեմաներ:

Մասնաւորաբար Լիբանանի, Սուրիոյ, Ֆրանսայի եւ ԱՄՆ-ի սփիւռքներուն մէջ գրողներու նոր սերունդ մը կը փորձէ ոչ միայն փաստագրել, այլեւ ըմբռնել թէ ինչպէս փոխուած է սփիւռքեան հայկականութիւնն այսօր: Անոնք գրականութիւնը կը դարձնեն տեղ մը, ուր կարելի է խօսիլ անձնական եւ հաւաքական վախերուն, անհանգստութիւններուն, ինքնութեան ճեղքերուն եւ յոյսերուն մասին: Այս մէկը հարկաւ դրական է, որովհետեւ կ'առաջացնէ ինքնաքննադատ ու կենսազդորդ գրական միջավայր մը:

Այնուամենայնիւ, պէտք է նշել, որ ոչ բոլոր սփիւռքահայ գրողներ կը դաշին այսօրուան հասարակական ու քաղաքական խնդիրներուն: Ոմանք [կը] նախընտրեն աւելի անդորր կամ համամարդկային թեմաներ, ուրիշներ ալ կը մնան յառաջացած սերունդներու յուշային եւ անցեալամէտ գծին մէջ: Բացակայութիւնը երբեմն պայմանաւորուած է նաեւ ընթերցողական շուկայի նեղութեամբ կամ ճնշումով՝ չափազանց «համայնքային» երեւալու երկիզբով:

Ընդհանուր գնահատմամբ, այսօրվա սփիւռքեան իրականութիւնը ներկայ է գրականութեան մէջ, բայց՝ շատ տարբեր ձեւերով: Ան ներկայ է այնտեղ, ուր գրողը կը տեսնէ իրականութիւնը ոչ թէ միայն հրապուրիչ նիւթ, այլ՝ գոյաբանական պարտադրանք:

9. Հարցում.- Ի՞նչ մարտահրաւերներ կը դիմագրաւ սփիւռքահայ գրականութիւնը եւ ի՞նչ ուղղութիւններով կ'ընթանայ:

Կարէն Զալլաթեան.- Գործնական գետնի վրայ՝ հրատարակչական, գիրքերու շրջանառութեան եւ պատճաշ կերպով հանրութեան մատուցելու՝ ըսել է արժեւորելու, ընդհանական խնդիր ունինք: Պէտք է կարենանք ընթերցողներ ներշնչել եւ խանդավառել, անոնց համար յստակեցնել գրական, մտածողական մօտեցումներու արժանիքները եւ անոնց ուղղորդել համբերութեամբ պրպտելու եւ պեղելու հեղինակներ:

Այլ կարելոր մարտահրաւեր մըն է հին եւ նոր գրականութիւններու միջեւ բաւարար խօսակցութեան բացակայութիւնը: Մարուշ Երամեանի, Խաչիկ Տէր Ղուկասեանի բանաստեղծութիւնը՝ իրենց արժանիքներով հանդերձ, աւելի ընդունուած ձեւեր է որ կ'որդեգրեն: Մինչդէռ՝ Թամար Պոյաճեան եւ Հրայր Վարազ կը փորձեն իւրովի ծայրէն վերամտածել բանաստեղծութիւն ըստածը: Կարելոր պիտի ըլլար տեղ մը գրոյց ծաւալալել՝ հասկնալու համար թէ ինչ ընդհանրութիւններ եւ արմատական տարբերութիւններ կան այս կիրարկումներուն ընդմէջէն:

Արքմենիկ Նիկողոսեան.- Սփիւռքահայ գրականութեան գլխաւոր մարտահրաւերը, ըստ իս, միշտ եղել է համեմատաբար քիչ ընթերցուելն ու ազդեցութեան պակաս շրջանակը, ինչն առաւել նկատելի է յատկապէս հիմա: Այն մեծ ազդեցութիւնը եւ տարածումը, որ ունէին Սփիւռքի գրական հանդէսները, մանաւանդ՝ *Բագինը*, այսօր, ցաւօք, չկայ, անգամ՝ համացանցային տիրոյթի առկայութեամբ: Եւ, ցաւօք, չկայ նաեւ նախկին հեղինակութիւնը: Ըստ ամենայնի՝ սփիւռքահայ գրականութիւնն այսօր ոչ այնքան համակարգուած կամ որոշակի համակարգայնութիւն ունեցող երեւոյթ է, այլ բացառապէս անհատական ջանք, որտեղ կարելոր է գրող-անհատի դերը: Այդ պատճառով է, որ այսօր դժուար է մատնանշել սերնդային, գեղագիտական կամ գաղթավայրային թէկուզեւ փոքրիկ միասնութիւններ: Սա ընդհանրական ըմբռնումի եւ գնահատումի տեսանկիւնից նոյնպէս կարելոր մարտահրաւեր է, որ ցաւօք, սպառնում է սփիւռքահայ գրականութեան այսպէս ասած՝ դիմագծի կայացմանը:

Եւ ահա, այդ անհատական ջանքի գործօնով է պայմանաւորուած, որ եթէ ոչ անհնար, ապա զոնէ շատ դժուար է թէկուզ մօտաւոր ասել, թէ ինչի կամ ինչերի է ձգտում այսօր Սփիւռքում ստեղծուող գրականութիւնը: Յամենայն դէպս, այն

հանգամանքը, որ Սփիւռքի լաւագոյն հեղինակները այլեւ ձգտում են, որ իրենց գրքերը լոյս տեսնեն եւ տարածուեն Հայաստանում, վկայում է, որ գրականութեան ձգտումը հայաստանեան ընթերցողին մօտենալն է՝ եթէ ոչ թեմատիկ, ապա գեղագիտական ըմբռնումների ու մօտեցումների մակարդակում, ինչը հեշտ գործ չէ, եթէ հաշուի առնենք տասնամեակներով գերակայած արժեքներն ու ճաշակները, որոնք դժուար հաշտեցնելի են:

Այս պարագայում՝ շատ կարելի է գործ կարող էր անել գրաքաննադատութիւնը, ինչը, ցաւօք, գրեթէ չի արւում, թէպէտ լաւ յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ երբեմն հանդիպում են:

Թամար Պոյաճեան. - Սփիւռքահայ գրականութեան ամենէն մեծ մարտահրաւերը իր պահպանումն է: Եւ այս մարտահրաւերը միայն լեզուի պահպանութեան հարցեր չ'ընդգրկեր: Բայց լեզուն պահելու տագնապը ուղղակիօրէն կ'ազդէ գրականութեան պահպանման: Գրականութիւնը ընթերցող պէտք ունի որ գոյատեւէ: Ամերիկայի մէջ, դպրոցական տարիներէն սկսեալ, արեւմտահայ գրականութիւնը կ'ուսուցանուի միայն ընտրեալ հեղինակներու եւ նիւթերու շուրջ՝ Եղեռն, պայքար եւ ազգասիրութիւն: Ասոնք անշուշտ կարելի էր նիւթեր են, որոնք սփիւռքահայու մը ինքնութեան կապուած են: Բայց, այս պայմանաւորումը կը նուազեցնէ երիտասարդ ընթերցողներու ներգրաւումը, որովհետեւ իրենց տեսանկիւնէն լեզուն միշտ պիտի մնայ անյոյս կամ «հին» վիճակի հետ զուգակից:

Ուրիշ շատ կարելի ուղղութիւն մը կայ, որ մինչեւ հիմա մեծ չափով անտեսուած կը մնայ: Արեւմտահայ կին գրողներու կողմէ շատ քիչ գրուած գրականութենէն շատ քիչ բան լոյսի բերուած է: Մեր կին գրողները միշտ կը մնան շուքի մէջ, իրենց գործերը տպուած, բայց կորսուած՝ մեր դասագիրքերէն նոյնիսկ դուրս ձգուած: Պէտք է յիշենք զանոնք, նոր հասկացողութիւն մը ստեղծելով թէ իրենք էին որ արեւմտահայերէնը պահպանեցին, գուրգուրալով անոր վրայ, գրելով ու արտադրելով նոր գեղարուեստական գործեր: Այս կիներն էին, որոնք շարունակեցին հրատարակել ու ստեղծագործել Մեծ Եղեռնէն ճիշտ ետք, երբ մեր մտաւորականութեան մեծամասնութիւնը զոհ գացած էր Յեղասպանութեան: Այս կիներն էին որոնք զգալիօրէն պահպանեցին մեր արեւմտահայ գրականութեան յարատեւումը: Բայց հիմա կը մնան անտեսուած: Նոր ուղղութիւնը կը պահանջէ այս կիներու վերագնահատումը, ոչ միայն որպէս պահպանողներ, այլեւ սփիւռքահայ գրականութիւնը մշակող ռահվիրաներ:

Արիեստական Բանականութիւն. - Սփիւռքահայ գրականութեան յետազայ ընթացքը today կը թելադրուի երեք հիմնական հոլովոյթներով, որոնք միաժամանակ կը համատեղուին եւ երբեմն կը հակադրուին իրարու: Առաջին հոլովոյթը **լեզուական փոփոխութեան եւ երկլեզուութեան խորացումը** կը մնայ: Շատ սփիւռքահայ գրողներ, յատկապէս նոր սերունդը, zuneħmend կը ստեղծեն օտար լեզուներով՝ անգլերէն, ֆրանսերէն, արաբերէն: Այս երեւոյթը կը նշանակէ, որ սփիւռքահայ գրականութիւնը միայն հայերէնի մէջ սահմանափակուած չի մնայ, այլ կը դառնայ բազմալեզու, բազմահարթակ եւ միջազգային ընթերցողներու համար աւելի մատչելի: Սակայն այս տեղաշարժը միաժամանակ

հարց կը բարձրացնէ՝ ինչպէ՞ս պահպանել հայկական արժէքային ու յուշային առանցքը, երբ լեզուն կը փոխուի:

Երկրորդ ուղղութիւնը **վաւերագրական, ինքնավերլուծական եւ յիշողութեան գրականութեան աւելացումն է**: Սփիւռքեան ինքնութեան ճնշումները, գաղթի նոր ալիքները, անորոշ ապագան, պատերազմական վերքերը եւ տեղացի մշակոյթներու հետ բախումը կը մղեն գրողներուն դառնալու աւելի փաստագրող, յաճախ մաքուր ինքնաշարժ վիրաւորութիւն արձանագրող: Այս գիծով կը զարգանան յուշագրութիւն, վկայագրութիւն, անձնական օրագրութիւն եւ սփիւռքեան կյանքի միկրոսոցիոլոգիա ներկայացնող գործեր:

Երրորդ՝ գրականութիւնը իբրեւ ոլորտ կը շարժի դէպի **թեմատիկ ընդլայնում եւ համաշխարհայինացում հայութեան պատկերացում**: Այսինքն՝ սփիւռքահայ գրողը այլեւ միայն «կորուստի», «հայրենագոտութեան» կամ «յիշողութեան» մասին չի գրեր, այլ նաեւ իր սերունդին առջեւ կանգնող նոր հարցերուն՝ տեղափոխութիւն, սեռային ինքնութիւն, գաղթականութիւն, բազմամշակութային աշխարհայեցողութիւն, տեղացի ընկերային բեկորումներ:

Ընդհանուր առմամբ, սփիւռքահայ գրականութիւնը կ'ընթանայ դէպի **բազմաձեւ, բազմալեզու, աւելի համաշխարհային եւ ներքնապատու** ուղղութիւն մը՝ առանց ամբողջովին կորսնցնելու իր հայկական հոգեբանական եւ պատմական արմատները:

Դ. Հարցում.- Ինչպէ՞ս կը բնորոշէք սփիւռքահայ գրականութեան այսօրուան լեզուն:

Կարէն Ճալաթեան.- Կարճ պատասխանս պիտի ըլլար. Յակոբ Օշականի եւ Պրլտեանի պէս հայերէնի տիրապետող գրագէտ՝ նոր սերունդէն չունինք տակաւին:

Եթէ վերցնենք արեւմտահայերէնը, ապա պիտի ըսէի որ լեզուն աւելի փորձարկութեան՝ ներարկումներու եւ ընդլայնումներու պէտք ունի: Իսնդիր է երբ մեր ապրած աշխարհներու մէջ անգլերէն, ֆրանսերէն եւ այլ լեզուներով հազար տեսակ իրականութիւններ եւ ենթաիրականութիւններ կը մտածենք եւ անոնք այդ լեզուներով կ'արտայայտենք, բայց այս ամէնը արեւմտահայերէնի յաճախ չի հասնիր: Լեզուի տագնապ կայ, որ գիտենք, սուր է արեւմտահայերէնի պարագային: Ուրեմն՝ գոնէ գրող մը պէտք է շատ աւելի զգայուն կերպով գիտակից ըլլայ այս հանգամանքին եւ դիտաւորեալ փորձէ ներառել նոր լեզուամտածողական տարածքներ իր ստեղծած գրականութեան մէջ, յատկապէս երբ խօսքը արձակի մասին է, ուր իրականութիւններ նկարագրելու, ներկայացնելու, վերակառուցելու անհրաժեշտութիւն կայ: Խօսքը բառամթերքի, ոճի, լեզուի մակարդակներու եւ յղացականութեան մասին է:

Այս վերջինը կը տանի լեզուի ընթացիկ յղացականութիւններու հարցին: Բազմալեզուայնութեան եւ թարգմանութեան, գրաբարի եւ հայերէններու միջեւ յարաբերութեան հարցերը հոս կարեւոր կը դառնան: Պարզ է, որ լեզուները տարբեր որակներ եւ ժամանակներ կ'ապրին: Կայ նաեւ արեւելահայերէնի հարցը՝ որ կը գրուի նաեւ Հայաստանէն դուրս եւ կը շփուի արեւմտահայերէնին հետ շատ աւելի ազատ պայմաններու տակ քան երբեւէ: Պատմական նոր առիթ

մը մեր առջեւ կը տարածուի երբ երկու հայերէնները կը շփուին: Մտաւորականութենէն եւ գրողներէն շատ բան կ'սխալու ունի: Հարկ է, որ երկու հայերէնները իրարու հետ առողջ երկխօսութեան մէջ ըլլան:

Արքմենիկ Նիկողոսեան. - Իմ կարծիքով՝ Սփիւռքում ստեղծուող գրականութեան լեզուն երբեք այսքան բազմազան, նոյնիսկ կ'ասէի՝ քառասային չի եղել: Եւ խօսքը միայն նրա մասին չէ, որ սփիւռքահայ գրականութեան լեզուն այլեւս արեւմտահայերէնը չէ: Լեզուն, որպէս արարք, իրացում, սխրանք գրականութեան տարածութեան մէջ այլեւս գիտակցելի չէ: Եւ հազուադէպ բացառութիւններով կարելի է հանդիպել լեզուն այդ տարերքի մէջ: Եւ մխիթարութիւն է, որ կան Պըլտեանի, Թեքեանի, Պէրպէրեանի, Արա Գազանճեանի, Արմէնեանի պէս հեղինակներ, որոնց ստեղծագործութիւնը ըմբռնչանումի հնարաւորութիւն դնուեալ տալիս է:

Թամար Պոյաճեան. - Ինչպէս նախապէս նշեցի, լեզուն արդէն յատկանշական փուլի մը մէջ է: Բնականաբար սփիւռքահայ իրավիճակը, նոր մշակոյթներու հետ շփուիլը, ու ուրիշ լեզուներու հետ խառնուիլը արեւմտահայերէնին տրւած են նոր ձեւաւորում մը: Իմ կարծիքով, արեւմտահայերէնի հանդէպ նախկին սերունդներուն կողմէ ցուցաբերուած ծայրայեղ պահպանողականութիւնը աւելի վնաս, քան օգուտ բերաւ լեզուի յարատեւութեան: Լեզուի «մաքրութեան» հանդէպ ցուցաբերուած խիստ բծախնդիր վիճակը, լեզուն իր առօրեայ կեանքէն, ապրումներէն, հոլովոյթներէն հեռացուց ու վերջապէս անջատեց նոր ընթերցողէն: Սփիւռքահայ գրողները կրնան նոր լեզուով մը սիրաշահիլ երիտասարդ ընթերցողներ՝ առաջ բերելով առողջ հաղորդականութիւն մը, որ ոչ միայն գործածական կը դարձնէ արեւմտահայերէնը, այլեւ հաճոյալի: Արեւմտահայերէնով գիրք կարդալը չարչարանք պէտք չէ դառնայ: Իւրաքանչիւր հայ ընթերցող ինքն իր մէջ պէտք է գիտնայ թէ ինչու արեւմտահայերէնն ու արեւմտահայ գրականութիւնը կարելի է իրեն համար: Պարտադրելով չէ որ աշակերտները պիտի կարդան մեր գրականութիւնը այլ գրականութեան հետ սիրահարելով: Մենք իբր գրող կամ ուսուցիչ պարտականութիւն ունինք զիրենք սիրաշահիլ, ու իրենց հոգիներուն մէջ այս սէրն ու գեղեցկութիւնը արմատաւորել:

Արհեստական Բանականութիւն. - Սփիւռքահայ գրականութեան մէջ լեզուի հարցը այսօր ամենճնշող եւ բարդ խնդիրներէն մէկն է: Այս հարցը կը կապուի ոչ միայն լեզուի ընտրութեան, այլ նաեւ ինքնութեան, ընթերցողական շրջանակի եւ գրական շուկայի հարցերուն: Նախ, երկար ժամանակ սփիւռքահայ գրականութեան հիմնական լեզուն եղած է **արեւմտահայերէնը**, որ դարձած էր ոչ միայն հաղորդակցութեան, այլ նաեւ մշակութային ինքնապահպանութեան միջոց: Սակայն վերջին տասնամեակներուն արեւմտահայերէնի տիրապետութեան նահանջը ի յայտ բերած է երկարակեաց լեզուական ճգնաժամ մը: Շատ նոր գրողներ կը դիմեն տեղական կամ համաշխարհային լեզուներու՝ անգլերէնի, ֆրանսերէնի, արաբերէնի, ինչ որ բնականօրէն կը փոխէ գրական դաշտի սահմանները:

Երկրորդ կարելի էր երեւոյթը **արեւելահայերէնի աճող ազդեցությունն** է: Մասնաւորաբար վերջին 30 տարւոյն զարգացումները, հայրենիք-սփիւռք փոխգործակցութեան ուժեղացումը եւ Հայաստանի մէջ հրատարակչական աշ-

խութութիւնը անոնց պատճառ դարձած են, որ սփիւռքահայ գրողներու մէկ մասը սկսի գրել կամ հրատարակել արեւելահայերէնով: Այս մէկը երբեմն կը ստեղծէ ներքին լեզուական մրցակցութիւն, երբ երկու տարբեր ուղղագրութիւններն ու երկու տարբեր լեզուական նորմերը զուգահեռ գոյութիւն կ'ունենան:

Երրորդ՝ ոչ-հայերէն լեզուներով գրականութեան աճը կը բացէ նոր հարցադրում մը. արդեօք այդ գործերը «սփիւռքահայ գրականութեան» մաս կը կազմեն, թէ՞ «հայ գրողի գրականութիւն» պիտակին տակ պէտք է տեղադրել: Շատեր կը պնդեն, որ ինքնութենական բովանդակութիւնը լեզուէն անելի որոշիչ է, մինչդեռ ուրիշներ կը շեշտեն, որ հայ գրականութեան հիմքը հայերէնն է:

Արդիւնքով, այո՛, սփիւռքահայ գրականութեան համար ճիշտ լեզուի հարց մը գոյություն ունի: Բայց այս հարցը միայն լեզուական չէ՝ այլ նաեւ գոյաբանական, ինքնութենական եւ ապագայամէտ:

ISSUES RELATED TO THE DEFINITION, FORM, MODERN CONTENT, LEANINGS,
TRACKS, CHALLENGES AND THE CURRENT LANGUAGE OF
ARMENIAN DIASPORA LITERATURE
(SUMMARY)

In an attempt to better formulate the field of Armenian Diaspora literature and related issues three Armenian literary figures (Dr. Tamar Boyadjian, Dr. Karen Jallatian, Arkmenik Nikoghosyan) were asked to answer the following questions: a) Can you give a clear and concrete definition of Armenian Diaspora literature? If yes, then what is it; if no, then why? b) *How modern is the current Armenian Diaspora Literature in its form and content? What are its objectives (intentions)?* c) *What challenges does Armenian Diaspora Literature face? What are its developing tracks?* d) *How do you specify the current language of Armenian Diaspora literature?*

Alongside these literary figures the questions were emailed to artificial intelligence in August 2025.

This paper is a compilation of their answers.

This is the fourth series of questions being published in every second book of the *Haigazian Armenological Review*. The questions of the previous years revolved around issues related to Eastern and Western Armenian language, issues related to Armenian Studies, as well as issues related to Armenian historiography.